

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВИХ ДМСЦИПЛІН

В статті розглядаються можливості формування рефлексії майбутніх учителів музики в умовах хорової діяльності. Розглянуті різні види рефлексії студентів (особистісна, творча, педагогічна) в процесі вивчення та виконання творів української духовної хорової музики.

Ключові слова: педагогічна рефлексія, майбутній учитель музики, українська духовна хорова музика.

Удосконалення системи підготовки майбутніх учителів на сучасному етапі зумовлено значними змінами в теорії та практиці музично-естетичного виховання, спрямованого на формування творчої особистості. Такий підхід до цієї проблеми потребує забезпечення підготовки майбутніх учителів музики новими науково-методичними розробками, котрі б сприяли ефективному розвитку рефлексії майбутніх учителів музики.

Особливості розвитку рефлексії у різний час розглядали психологи Н.І.Гуткіна, А.З.Зак, І.С.Ладенко, С.Ю.Степанов, Г.П.Щедровицький та ін. Філософське осмислення рефлексивних процесів спостерігається в працях В.С.Біблера, М.Хайдеггера. Особливості рефлексії в педагогічній діяльності вивчали В.М.Виногородський, І.С.Ладенко, С.Д.Максименко, Т.В.Фролова, Т.Д.Щербан. В галузі музичного навчання проблему мистецької рефлексії розробляли Е.Б.Абдулін, А.В.Козир, Т.О.Колишева, Г.М.Падалка, В.Г.Ражніков, О.П.Рудницька, Р.А.Тельчарова, М.О.Сова та ін.

У дослідженнях сучасних науковців рефлексія визначена як усвідомлення людиною власних емоційних реакцій, станів, відчуттів, думок, переживань. За допомогою рефлексії досягається співвідношення своєї свідомості, цінностей, думок з цінностями, думками, стосунками інших людей, груп, суспільства, нарешті, із загальнолюдськими цінностями та стосунками. Найважливішою особливістю рефлексії є її здатність управляти власною активністю відповідно до особистих цінностей і сенсів, формувати і перемикаючись на нові механізми у зв'язку з умовами, що змінилися, цілями, завданнями діяльності [1].

З позиції філософської науки рефлексія слугує позначенням такої риси людського пізнання як дослідження самого пізнавального акту, діяльності самопізнання, що дає змогу розкрити специфіку духовного світу особистості. В античній філософії рефлексія була представлена як основне завдання самопізнання (Сократ). Платон і Аристотель трактували мислення і рефлексію як атрибут божественного розуму, який виявляє єдність думки та її словесного вираження. Філософи Середньовіччя розглядали рефлексію як самовираження через Логос миротворчої активності Бога, його "розумної енергії". Але прийнято вважати, що основне коло проблем, пов'язаних з цим поняттям, з'явилися лише за часів полеміки Дж.Локка та Г.В.Лейбніца. Так, Дж.Локк розділив відчуття та рефлексію, трактуючи останню як особливе джерело пізнання (внутрішній світ особистості на відміну від зовнішнього, заснований на чуттєвому досвіді) [2].

Починаючи з Р.Декарта, рефлексії надається статус основного методологічного принципу філософії. У цьому контексті рефлексія передбачає перехід до предметного розгляду свідомості разом з переходом до самосвідомості, тобто до саморефлексії. Г.В.Ф.Гегель спробував надати рефлексії іманентне визначення в рамках загальної картини функціонування та розвитку духу. Після Гегеля поняття рефлексії є одним з найважливіших критеріїв філософського аналізу знань. У працях І.Канта рефлексія набула гносеологічної форми і стала розглядатися як форма пізнання. У сучасному філософському розумінні рефлексія трактується як «принцип людського мислення, що спрямовує його на осмислення й усвідомлення власних форм і передумов; предметний розгляд самого знання, критичний

аналіз його змісту і методів пізнання; діяльність самопізнання, що розкриває внутрішню будову і специфіку духовного світу людини» [5].

Відповідно, у психолого-педагогічних науках рефлексія розглядається як самопізнання суб'єктом свого внутрішнього світу, стану особистісних психічних процесів. Рефлексія – не тільки знання й розуміння самого себе, але й усвідомлення того, як інші розуміють і сприймають його особистість, емоційні реакції і когнітивні уявлення. Це «процес подвійного, дзеркального взаємного відображення суб'єктами один одного, змістом якого є відтворення особливостей одне одного» [6].

Сучасні гуманістичні тенденції в освіті сприяють дослідженню педагогічних аспектів рефлексії, які розглядають як визначену фазу навчально-виховної діяльності. Педагогічна рефлексія є невід'ємною частиною роботи вчителя. Розвинута здатність до педагогічної рефлексії стає передумовою самовиховання вчителя, його творчого пошуку, розвитку індивідуального стилю педагогічної діяльності. Рефлексія на перших етапах свого становлення припускає її цілеспрямовану організацію педагогом, який постійно прилучає студентів до самоаналізу навчальної діяльності, прагне викликати їх на міркування, формує здатність подивитися збоку на свою діяльність. Кожному студенту внутрішньо властива здатність до цілеспрямованої рефлексії, але викладачу необхідно допомогти йому знайти і реалізувати таку здатність. Тобто завданням викладача є створення для студента «рефлексивного простору», що дозволить йому абстрагуватися від своєї предметної діяльності, побачити власну навчальну діяльність зі сторони, спробувати проникнути в її сутність і осмислити своє призначення в ній.

Специфіка процесів рефлексії при самовизначенні обумовлена духовним світом людини, її здатністю осмислювати або переосмислювати власний досвід, відчуття, оцінки, думки, стосунки. Таку рефлексію сьогодні називають особистісною. У психології творчості особистісна рефлексія трактується як процес переосмислення людиною змісту своєї свідомості в проблемно-конфліктній ситуації розвитку.

Взаємозв'язок творчої діяльності з рефлексією доведений багатьма філософами, психологами і педагогами (В.Давидов, Я.Пономарьов, С.Рубінштейн, І.Семенов та ін.). Одним із критеріїв творчої діяльності дослідники називають здатність людини до рефлексії. Так, наприклад, Дж.Дьюї використовує поняття „рефлексивне мислення”. У педагогічній діяльності рефлексія набуває своєрідного прояву в емпатії. Емпатія — це особливий вид емоційного контакту в ситуації, в якій людина діє.

Саме тому психолого-педагогічну підготовку майбутнього вчителя музики доцільно розглядати як процес формування позитивного ставлення до музичного пізнання, накопичення психолого-педагогічних та методичних знань, а також всебічного розвитку рефлексії, необхідної для здійснення цієї діяльності. Суттєвим внеском в розвиток досліджень рефлексії в галузі музично-педагогічної підготовки фахівців стали дослідження з психології творчості (Л.Виготський, О.Леонт'єв, Б.Теплов), з музичної педагогіки (Б.Асаф'єв, Л.Баренбойм, В.Медушевський), з теорії музичного виконавства (М.Давидов, Г.Коган, Г.Нейгауз).

Проблема творчого розвитку особистості у процесі диригентсько-хорової підготовки розглядалася у роботах С.Казачкова, М.Канерштейна, І.Мусіна К.Пігрова, К.Птиці та ін.

Зазначимо, що в структурі фахових умінь вчителя музики загальноосвітньої школи хорова підготовка займає провідне місце. Виконавська хорова діяльність – це творчий процес, який полягає у розкритті художньо-тематичного замислу твору засобами музичної виразності. Отже, виконавська діяльність майбутнього вчителя передбачає його різнобічну освіченість, наявність виконавської культури, професійну компетентність, багатство емоційного світу, тому що без розвинутої здатності сприймати та співпереживати він не зможе впливати на духовний світ і сферу почуттів учнів.

У процесі хорового співу формується творча особистість студента, удосконалюються різні аспекти його майбутньої професійної діяльності. Так, з одного боку, співаючи у хорі, прислухаючись до вказівок керівника, уважно придивляючись до методів його роботи та

осмислюючи і аналізуючи його вимоги студент формується як фахівець. З іншого боку, крім виконавських завдань, студент у цьому хоровому колективі оволодіває різними методами роботи, виявляє свої організаторські вміння. Вивчення різнопланового репертуару хорової музики спрямовується на розвиток рефлексії, оволодіння студентами вміннями виконавської інтерпретації, здатність засобами музичної мови виявляти нові найбагатші можливості хорового звучання, колективної взаємодії у виконанні. В цьому аспекті звертаємо увагу на можливість духовної музики, яка є унікальним явищем культури.

Сучасні українські науковці (О.Бенч, Н.Герасимова-Персидська, А.Лашенко, І.Ляшенко, С.Уланова та ін.) доводять, що духовна музика виступає одним з основних компонентів культури. Розвиваючись у постійному контакті з реаліями життя, виходячи за межі суто релігійного інтересу, духовна музика набуває актуальності в музичній педагогічній практиці, зокрема вона сприяє активному залученню майбутнього вчителя музики до загальнолюдських цінностей, спадкоємності існуючих традицій у безпосередньому контакті зі світом художніх надбань, а також забезпечує розвиток його творчих можливостей. У процесі цієї роботи у студентів розвивається інтерес до нових жанрів української хорової духовної музики, закономірностей її існування в мистецтві та житті, що сприяє розвитку рефлексії, здатності сприймати нові ідеї та їх обговорювати у ході творчого спілкування в хоровому колективі.

Вивчення різнопланового репертуару української духовної хорової музики має вплив на формування творчої рефлексії майбутніх вчителів музики. Зокрема висвітлюється духовна природа хорового співу, що виявляється завдяки безпосередньому зв'язку між забарвленням тону і емоційним станом виконавця. Ситуація, що склалася на сьогодні, підтверджує факт активного використання духовної тематики та духовних творів у навчально-виховній та культурно-мистецькій роботі. Так, систематично проводяться фестивалі та конкурси духовної музики, репертуар хорових колективів поповнюється кращими зразками цієї музики, сучасні композитори звертаються до духовної тематики та втілюють її в різних жанрах (літургії, всеношні служіння, гімни, псалми тощо).

За останнє десятиліття помітно збільшилася кількість наукових досліджень, безпосередньо чи опосередковано пов'язаних із використанням духовної музики. Питання історії її становлення й розвитку були розкриті в роботах Т.Звереві, Л.Корній та ін.; проблеми збереження традицій національної культури висвітлені в наукових працях Д.Болгарського, О.Гнатюк, С.Зубанової, В.Іванова, Б.Кудрика, В.Медушевського О.Олексюк, К.Шамаєвої та ін.; вивченню впливу духовних творів на розвиток освіти й мистецтва були присвячені статті О.Дем'янчука, В.Подрезова, М.Маріо, Ю.Медведика, Л.Остапенко та ін.

Аналізуючи результати практичної діяльності студентів під час вивчення української хорової духовної музики, можна констатувати одноаспектність, епізодичність, ситуативність, безсистемність цього процесу. Така необізнаність із українською хоровою духовною музикою гальмує загальнопрофесійний та загальнокультурний рівень особистості як майбутнього фахівця. Долаючи ці недоліки, вважаємо за необхідне включати українську духовну музику на всіх етапах вивчення диригентсько-хорових дисциплін.

На початковому етапі навчання студентів необхідно спрямовувати на ознайомлення з широким колом творів української духовної хорової музики як цілісного художнього явища. Першочергового значення набувають питання, пов'язані із розумінням студентами навчального матеріалу – літературного та музичного, поглибленого проникнення в його образно-емоційний стрій, збереження ціннісного потенціалу музично-образної інформації. Все це забезпечує результативність активного художнього пізнання цього виду мистецтва.

На наступних етапах роботи з духовними творами формуються необхідні для майбутнього вчителя музики теоретичні знання, практичні вміння щодо здійснення виконавської інтерпретації творів української духовної хорової спадщини. До основних завдань відносяться виявлення гуманістичної сутності, соціально-культурної цінності творів духовної музики, сформованість музично-професійних знань, практичних умінь та навичок, необхідних майбутньому фахівцю в практичній роботі з хоровими творами духовної музики.

У висновках доцільно зазначити, що функціонально рефлексія спрямована на розвиток фахового самовдосконалення майбутнього вчителя музики. Рефлексія включає розвиток самосвідомості студентів, що сприяє спрямуванню їх самооцінки. Загалом процес формування рефлексії у майбутніх фахівців має врахувати інтелектуальний, емоційний, творчий особистісний потенціал та окреслювати перспективи його розвитку. Цей процес буде ефективним за умови використання творів української духовної музики в навчальній роботі та їх виховного впливу на формування досконалої особистості.

Література

1. *Левитес Д.* «Хорошо ли мы работаем, когда думаем, что работаем хорошо?» - М.: ЛОР, 2005. – С. 11-23.
2. *Краткий психологический словарь* / Сост. Л.А.Карпенко; Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошенко. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
3. *Семенов И.Н., Степанов С.Ю.* Проблемы психологического изучения рефлексии и творчества /Вопросы психологии 1983, №5.
4. *Кант И.* Сочинения. – М.: Политиздат, 1966.– Т. 6.– 590 с.
5. *Философский энциклопедический словарь.*– М.: Сов. энциклопедия, 1989.– 815 с., с.579.
6. *Психология.* Словарь / Под ред. А.В. Петровського и М.Г. Ярошевського. – М.: ИПЛ, 1990. – 702 с.
7. *Кулюткин Ю.Н.* Рефлексивная регуляция мыслительной деятельности / Психологические исследования интеллектуальной деятельности.– М., 1979.– С. 22-28.